

MUĞLA-FETHİYE ARKEOLOJİ MÜZESİ BİZANS EL SANATI MADEN ESERLERİ: BRONZ HAÇ ÖRNEKLERİNDEN PANDANTİF HAÇLAR

Dr. Öğr. Üyesi Semra PALAZ YILDIRIM

Giriş

Fethiye Arkeoloji Müzesi'nde yapılan çalışmalarımızda, kazı malzemesi olmayan eserlerin incelemesinde toplamda 70 haç tespit edilmiştir. Bunların 14'ü röliker, 7'si tören, 4'ü takdis/adak, 2'si aplik, 2'si kemer tokası, 1'i polykandilion/buhurdan zincir askısı, 34'ü pandantif haçlar, 5'i ise 19-20. Yüzyıla tarihlenen Post-Bizans Dönemi pandantif ve takdis haçlarıdır. Çalışma konumuzu bu gruptan sayısal çoğunluğa sahip, sarkaç şeklinde ve kolye ucu olarak kullanıldığı anlaşılan Bizans Dönemi pandantif türündeki haçlar oluşturmaktadır.

Çoğunluğu satın alma yolu ile müze koleksiyonuna kazandırılan *pandantif haçlar*, formlarına göre tipolojik değerlendirmeye tabi tutulmuş ve katalog olarak tanıtılmıştır. Eserlerin, öncelikle kendi içerisinde, daha sonra çeşitli müze ya da koleksiyonlarda bulunan ve arkeolojik kazılarda ele geçen benzer örnekleri ile karşılaştırılarak tarihlendirmesi ve değerlendirmesi yapılmıştır.

Haç Kültü ve Hıristiyanlıkta Haç Sembolizmi

Latince “*crux*” kökünden gelen haç, kelime anlamı olarak “Hıristiyanlığın sembolü sayılan ve birbirini dikey olarak kesen iki çizgiden oluşan şekil, istavroz, put, salıp” şeklinde tanımlanır¹ (M. Şakiroğlu, 1996: 522). Farsça'dan Türkçeye geçen “dört çivi” anlamına gelen “çarmılı” kelimesi de haç kelimesi ile aynı anlamda kullanılmakta olup, suçlunun cezalandırılması için kurulan put şeklinde bir darağacı, salıp” şeklinde ifade edil-

¹ <https://sozluk.gov.tr/>, erişim tarihi: 16.10.2022.

mektedir (F. Devellioğlu, 1949: 186). Antik çağlara kadar uzanan kutsal veya mistik sembol olarak haçın, tarihin erken dönemlerinden itibaren ruhun dört ana noktasını, bereketli yağmurların kaynağını ve dünyanın dört çağını simgelediği anlaşılmaktadır (G. Jobes, 1962: 385).

İyilik ve kötülük ağacından yapılan haç, Dünya'nın merkezi olarak Kozmik/Hayat Ağacı ile bir tutulmaktadır (M. Eliade 1992: 194-197). Eliade'ye göre ölüleri diriltiren haçın yapıldığı tahta, Aden bahçesindeki Hayat Ağacı'ndan yapılmıştır² ve "dünyanın merkezine" yerleştirilerek ruhları Tanrı'ya ulaştıran gök, yer ve cehennem arasında bir geçit/köprü görevi görmektedir (M. Eliade, 1992: s. 290-291). Birçok uygarlıkta önemli bir sembol olarak görülen swastika, gamalı haç ve çarkıfelek ile eş tutulan haç kare, merkez, daire (çember) ile birlikte temel unsurlardan biridir³. Dünya

² Haçın yapıldığı ağaç ve Şit'in cennete yolcuğu ile ilgili birçok efsaneden biri şöyledir: Âdem, Hebron Vadisi'nde 932 yaşında ölümcül bir hastalığa yakalanır ve oğlu Şit'i, cennetin kapısını bekleyen melekten merhamet yağı istemeye gönderir. Şit, Âdem ve Havva'nın izlerini takip ederek -Âdem ve Havva'nın ayak bastıkları yerde ot bitmediği için izleri kolaylıkla takip edebilmiştir- cennetin kapısını bekleyen meleğe babasının isteğini iletir. Başmelek Michael, Şit'e üç kere cennete bakmasını söyler: ilkinde cennetteki dört nehrin doğduğu kaynağı ve üstündeki kurumuş bir ağacı; ikincisinde, gördüğü ağacın gövdesine dolanmış bir yılanı; üçüncüsünde ise ağacın göğe yükselen dallarının tepesinde yeni doğmuş bir bebek görür. Melek, gördüğü bu bebeğin insanlara merhamet yağını getirecek olan Tanrının oğlu olduğunu söyleyerek ona, anne ve babasının kovulmasına neden olan yasak ağacın meyvesinden üç tohum verir. Melek, Âdem'in bu tohumları dilini üstüne koyarak yuttuktan üç gün sonra öleceğini söyler. Âdem, yeryüzünde çektiği çok acıdan sonra öleceğine sevinerek cennetten kovulduğundan beri ilk kez güler ve meleğin dediklerini yapar. Âdem öldükten sonra yuttuğu üç tohumdan Hebron Vadisi'nde, Musa'nın dönemine kadar kalacak ve mucizeler gösterecek üç ağaç- Sedir ağacı babanın, tatlı kokusuyla Selvi ağacı oğlunun, meyve veren Çam ise Kutsal Ruh'un ve armağanların sembolü olarak- büyür. Bu ağaçlar hakkında bilgisi olan Musa, ağaçları sökerek Tabor ya da Horeb Dağı'na ("dünyanın merkezi"), Davud ise Tanrı'dan gelen bir emirle Kudüs'e diker. Binlerce yıl sonra bu üç ağaç, bir tek ağaç haline gelir. Kurtarıcı İsa'nın gerildiği haç bu ağaçtan yapılır. Dünyanın merkezinde, çarmıha gerilerek ölen İsa'nın kanı Âdem'in yaratıldığı ve gömüldüğü yere düşerek onu vaftiz eder ve böylece insanlığın babası günahlarından arınmış olacaktır, bakınız August Wünsche, *Die Sagen vom Lebensbaum und Lebenwasser. Altorientalische Mythen*, 1905, p. 33-39 (<https://archive.org/details/diesagenvomlebe00wngoog/page/n5/mode/2up>, erişim tarihi: 29.01.2023); J. Ries "Cross", *Encyclopedia of Religion (ER)*, Ed. Mircea Eliade, Macmillan Company, New York, 1987, IV,p. 163 (https://archive.org/details/encyclopediaofre00mac_xpe/page/162/mode/2up?q=cross, erişim tarihi: 28.01.2023); M. Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, s. 290-291.

³ Kutsal güneş ve ateş ile de bağlantılı olduğu düşünülen haç, gamalı haç/çarkıfelek motifleri ile benzerdir. Motif el sanatı ürünlerinin yanında mimaride ve resim sanatında da bir bezeme unsuru olarak binlerce yıldır kullanılmaya devam edilmektedir. Koruyan,

eksenindeki kozmik ağaç sembolizmi, insanın kaosu kozmosa dönüştürme girişimlerinde yön bulma ihtiyacı, merkez ve dört rakam sembolizmi ve insanın temel aktivelerinde karşılaşılan çeşitli haç biçimli görünüşleriyle bağlantılı olarak teolojide yerini bulan haç, *insan inancı* ve *insan sembolizmi* ile açıklanabilir. (J. Ries, 1987: 160,165)

Hıristiyanlıkta Bizans imparatoru Büyük Konstantin'in 28 Ekim 312 tarihli Milvian Köprüsü Savaşı'ndan önce gündüz güneş üzerinde, gece rüyasında gördüğü ve savaş sırasında askerlerinin kalkanlarına resmettirdiği simge olarak önem kazanmıştır⁴. Zaferin ardından askerlerin flamalarında-

bereket ve sağlık veren, kötü ruhlardan ve hastalıklardan uzak tutan haç, çarkıfelek/gamalı haç/swastika ile bir tutulmakta; mistik anlamda koruyucu tılsım ve muska olarak; güç/kudret, yaşam azmi ve yaşam aşkı, uğur, başarı ve bereket getirdiği ve iyi ruhların desteğini sağladığına da inanılmaktadır, bakınız Lale Avşar, "Antik Yunan Seramiklerdeki Haç Ve Çarkıfelek Simgeleri Ve Bunların Avrasya, Anadolu Ve Mezopotamya Kültürlerindeki Muhtemel Kaynakları", *Mukaddime*, S.3, 2010, s. 122; T.Wilson, *Swastika The Earliest Known Symbol And Its Migrations*. U.S. National Museum, 1894, p. 949 (<https://archive.org/details/theswastika00wilsooft/mode/2up?view=theater>, erişim tarihi: 28.01.2023).

Mısır uygarlığında hayatın kaynağı olarak simgelenen "ankh", "crux ansata (Kıpti haçı)" olarak bilinmekte; daimi bir güç ve kuvvet olarak görülmüş ve bu yüzden de kaynağını da ilahtan alan bir simgedir. Güney Amerika'da hayata dair, atalar kültü ve arınma törenlerinde kullanılan, doğu-batı, kuzey-güney yönlerini birbirine kavuşturan ana şekil olarak dünyanın birliğini simgelediği gibi; gamalı haça benzeyen güneş haçı altında gösterilen tanrıya yüklediği anlam ile de önem taşır. Greklerde, ölü gömme ve arınma ritüellerinde kullanılan gamalı haç (swastika); Hindistan'da dört yana salınmış kollarıyla evreni, kozmik çarkı temsil eden tanrı Vişnu'yu temsil eder. Ayrıca; iyi, güzel, şans, zenginlik, bereket ve uzun yaşam, aydınlık, fırtına, ateş ışık, gök cisimleri ve ilahi gücün bir sembolü olarak da değer görür. Çin'de iyi şans ve ölümsüzlüğün simgesi olarak daireyi dört parçaya ayırmakta, gökyüzü ve yeryüzü arasında arabuluculuk vazifesi görmekte ve evrensel insan ve ara dünyanın simgesi olarak önem görmektedir, Mezopotamya'da göğün ve tanrının (Anu) simgesi, yaratıcı güç ve sonsuzluğun sembolü olarak görülmektedir. Bu nedenle birçok kültürde önemli bir değere sahip haçın, uygarlıklara ait eserlerde ve ayrıca süs eşyası olarak da tercih edilen bir motif olduğu anlaşılmaktadır, bakınız Wolfram Eberhard, *Çin Simgeleri Sözlüğü*(Çin Hayatı ve Düşüncesinde Gizli Simgeler), çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, İstanbul :Kabalcı Yayınları, 2000, s.121; Goblet D'Alviella, "Cross", *Encyclopedia of Religion and Ethics*, ed. James Hastings, M.A., D.D., IV, Edinburgh: T. & T. Clark, 1911, p. 324-325 (<https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.85128/page/n5/mode/2up>, erişim tarihi: 29.01.2023); Ries, Cross, p. 155-158; Gertrude, Jobs, "Cross", *Dictionary of Mythology, Folklore and Symbol*, The Scarecrow Pres Inc, New York, 1962, p. 385-387; Mahmut H. Şakiroğlu, "Haç", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, s. 522-524. s. 523; Ahmet Gül, *Haçın Hıristiyan Teolojisindeki Yeri ve Önemi*, Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 1-14, 36-37.

⁴ Tarihçi Eusebios (265-337/340), Konstantin'in önce gökyüzüne bakarak Tanrı'ya dua ederken güneş üzerinde "in hoc signo vinces" yani "bununla fethet" yazılı ışıklı bir haç

ki kartallar haç imgesi ile değiştirilmiştir⁵. 313 Milano Fermanı⁶ ile Hıristiyanlığın serbest hale gelmesinin ardından Roma’da işkence aleti olarak kullanılan çarımha germe⁷, Konstantin tarafından kaldırılmıştır (J. Ries,

şeklini, gece rüyasında gördüğü İsa’nın da bu simgeyi yapmasını ve düşmanlarıyla olan bütün çarpışmalarında bir koruyucu olarak kullanmasını söylediğini aktarır, (bakınız Eusebius “Life Of Constantine Great”, *A Select Library Of Nicene and Post-Nicene Fathers Of The Christian Church*, ed. Philip Schaff, D.D. L.L.D. and Henry Wace, D.D. , V. 1, W.M.B. Eerdmans Publishin Company, Michigan, 1952, p.490-491; H.D Workman, “Constantine”, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, ed. James Hastings, M.A., D.D., IV, Edinburgh: T. & T. Clark, p. 77; Jobs, *Cross*, s. 368; T. T. Rice, *Bizans’ta Günlük Yaşam. Bizans’ın Mücevheri Konstantinopolis*, çev. Bilgi Altınok, İstanbul, 1998, s. 13-15; T.E. Gregory-A. Cutler, “Milvian Bridge”, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Yay. Haz. A. Kazhdan, V.2, Oxford: Oxford University, 2008, S. 1375; Fatih Özçelik, *Vita Constantini Kutsal İmparator Constantinus’un Hayatı*, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008, Balıkesir, s. 38-39).

Kamil Doğanç, “I. Constantinus’un Hristiyanlığı Meselesi Ve Ölümü Hakkındaki Tartışmalar”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 33, s. 502’de Eusebius, imparatorun Milvian Köprüsü Savaşı’ndan önce Hristiyanlığı benimsediğini; ancak ölümüne kadar vaftiz olmadığı için teknik olarak Hristiyan olmadığını belirtir. Meryem Acara Eser, “Hristiyanlıkta Haç Kültü Ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Bir Grup Haç”, *Bizans Ve Çevre Kültürler*, Prof. Dr. Yıldız Ötügen’e Armağan, (Ed. S. Doğan-M. Kadiroğlu), İstanbul: Promat, 2010, s. 27.

- ⁵ Altınla kaplı uzun bir mızrak üzerine yapılan haç şekli biçimlendirilmiş ve mızrağın tepesine altın ve değerli taşlardan oluşan bölüme adının iki harfi ola “X” ve “P” işaretleri işlenmiş “labarum”lar yapılmıştır; bakınız, Eusebios, *Constantine*, s.81-82 ; Özçelik, *Vita Constantini*, s. 39-40. John A. Cotsonis, *Byzantine Figural Processional Crosses*, Dumbarton Oaks Byzantine Collection Publications 10, Washington D.C., 1994, s. 118. A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. A. Müfid Mansel, Ankara: Maarif Matbaası, 1943, s. 60.
- ⁶ Şubat 313’te Constantine ve Licinius din birliği politikası için bir arada hareket etmiştir, bakınız Thomas S.-Brown Dale Kinney. “Milan”, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Yay. Haz. A. Kazhdan, V.1, Oxford: Oxford University, 1991, p. 1371.
- ⁷ Asurlular, Persler, Kartaca Fenikelileri, Mısırlılar, Yunanlılar ve Roma’da, suçlunun ellerinden ve ayaklarından bağlanıp çivilenmesi şeklinde idam şekli olan çarımha germe suçlu köleleri, esirleri, yabancıları, aşağı sınıftan kimseleri ve ayrıca iğrenç suçlar işleyenleri cezalandırmak için uygulanmıştır. Vatan hainliği dışında Roma vatandaşlarına uygulanmayan onur kırıcı bir idam şekli olarak kabul edilen çarımha gerilmeden önce suçlu, kırbaçlanır, sonra idam yerine çarımhını taşımaya zorlanır, çarımhını çukura yerleştirdikten sonra çıplak bir şekilde çarımhına tırmanır, işlediği suç bir levha üzerine yazılarak boynuna asılır veya başkası tarafından önünde taşınır, kolları ve bacaklarından çarımhına çivilenir, ateşli bir susuzluğun kurbanı olarak bacak kemikleri bir tokmakla ya da demir ile kırılır ve ölüme terk edilir (bakınız, Otto, Zöckler, *Das Kreuz Christi: Religionshistorische und Kirchlich-Archäologische Untersuchungen: Zugleich ein Beitrag zur Philosophie der Geschichte*. Gütersloh: Druck und Verlag von C. Bertelsmann, 1875, p.50-51; H. Leclercq. *Et Crucifixion*

1987: 161; G. Tümer, 1993: 230; T.T. Rice, 1998: 15).

İsa'nın çarmıha gerilerek öldürüldüğü⁸ haç, Hıristiyanlığın ilk yıllarından itibaren İsa'nın çarmıhtaki ölümü ile zayıflığın ardından gelen yeniden diriliş, Yahudi olan ve olmayanları birleştiren evrensel bir kurtuluş, ruhun inayete ermesi, ölümün gücünün yok edildiği ve insanlığa sonsuz yaşam umudunun sunulduğu inanç ile Hıristiyanlığın sembolü haline gelmiştir (G. Podskalsky, 1991: 549; J.Ries, 1987: s. 161; G. Gündüz, 1998: 151; Daniélou, 1970:155; Yuhanna 12/32; Filipililere Mektup 2/ 8; Korintoslulara İkinci Mektup 13/ 4; Romalılara Mektup 6/ 6; Galatyalılara Mektup 3/ 1-5, Efesoslulara 2/16).

İsa'nın çarmıha gerilişi, İsa'nın tutkusunun aracı, Yahudiliğin sonu, pagan kütlerinden radikal bir ayrılığı, İsa'nın ölümüne karşı zaferinin yanında, imparatorun ve Hıristiyanlığın düşmanlarına karşı zaferinin de sembolüdür (J. Ries, 1987: 163; J.A. Cotsonis,1994: 8; M. Acara Eser, 2010: 28). Haçın Hıristiyan sembolizmi, yaratılışın gizemi ile olduğu kadar kurtuluşun da gizemidir. İsa'nın çarmıha gerildiği gün Tapınağın perdesi yırtılarak Eski Ahit sandığında saklı olan Tanrı'nın gizemi de ortaya çıkmıştır (J. Ries, 1987: 165).

John Chrysostom, İsa'nın "haçı yeryüzünde bırakmadığını ve cennete taşıdığını" söyler. Ancak; 4. Yüzyılın ilk yarısında Büyük Konstantin'in annesi Helena'nın kutsal topraklara yaptığı ziyareti sırasında, Kudüs Patriği Makarios ile Gerçek Haç'a ait parçaları bulması ile haç kültürü yayılmaya başlamıştır⁹ (Eusebios, 1952: 81-82; R.F. Taft-A. Kazhdan, 1991:

Dictionnaire D'archéologie, tome troisième, 1948, Paris, p. 3046-3047; Günay Tümer "Çarmıh", *DİA*, İstanbul, Diyanet Vakfı, C.8, 1993, s.230; V. Tzaferis, "The Archaeological Evidence for Crucifixion." *In Jesus: The Last Day* (Washington: Biblical Archaeological Society, 2003, p. 97-98; Gunnar, Samuelsson, *Crucifixion in Antiquity*, Mohr Siebeck, Tübingen, Germany,2011, p.7).

Çarmıha germe, Hıristiyanlar için artık bir işkence aleti olmaktan çıkarak Konstantin Dönemi'nde kaldırılmıştır, (bakınız Jobses, "Cross", s. 385; Gilbert Durand, *Sembolik İmgelem*, çev. Ayşe Meral, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 84, Gül, *Haç Teolojisi*, s. 108). 314 yılından itibaren, Konstantin Dönemi'nde çarmıha germe olan bilinen *crux* yerine *patibulum* kelimesi kullanılmaya başlamıştır, (bakınız, Ries, *Cross*, s. 161; Samuelsson. *Crucifixion*, p.7).

⁸ Matta, 27/26-50; Markos, 15/24-37; Luka, 23/26-46; Yuhanna, 19/16-30.

⁹ Eusebios, a.g.e.,s.81-82 ; Özçelik, a.g.e., s. 39-40. R.F. Taft-A. Kazhdan, "Cross, Cult Of The", *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Yay. Haz. A. Kazhdan, V.1, Oxford: Oxford University, 1991, s. 552.

552; F. Özçelik, 2008: 39-40). Kudüs'ün 614 yılında Persler'in eline geçtikten kısa bir süre sonra 630'da¹⁰, imparator Heraklius tarafından yeniden Bizans imparatorluğu topraklarına dâhil edilmesi ve "kutsal haç"ın eski yerine yerleştirilmesi haç kültürünün gelişmesine katkı sağlayan gelişmelerdendir¹¹. I. Konstantin ile serbest hale gelen Hıristiyanlık, I. Theodosios döneminde imparatorluğun resmi inancı olarak kabul edilmiş ve haç, imparatorluk tören ritüelinin merkezi olmuştur¹². Taç giyme ve kabul törenleri gibi imparatorluk seremonilerinin, savaş sırasında ve zaferle başkente dönüldüğünde askeri törenlerin (vexillum, tropaeum) ve dini törenlerin önemli bir parçası olmuştur (A.J. Cotsonis, 1994: 8-10).

Dini törenler arasında en önemlisi olan Ökaristi'de "Küçük Giriş"te taşınan haçın yatay kollarında, bazı örneklerde, İsa'nın başlangıç ve son olduğunu sembolize eden, alfabenin ilk ve son harfleri olan "A/ α" ve "Ω/ ω" harflerinin kullanımı da yaygındır. Ayinde kullanılan takdis haçlarının küçük olanlarını rahipler elinde tutarken; büyük haçlar İsa'nın Doğumu (25 Aralık), Müjde (25 Mart) gibi bayramlarda veya Paskalya'dan önce-

¹⁰ Haçın Bizans İmparatorluğuna iadesi tarihi konusunda ileri sürülen bazı görüşler vardır. 629 ve 630 tarihlerinde bahar veya sonbahar aylarında haçın iade edildiği ve hatta Şubat 629 tarihinde haçın heraklius'un eline geçtiği ileri sürülmektedir. Ayrıca başkent Ctesiphon'da bulunan haç, pers kralı Shahrvaraz tarafından Heraklius'a gönderilmiştir. İmparator tarafından öncelikle Kudüs'te haç patrik Modestos ve din adamlarına sergilenmiş ve haçın bozulmamış olduğuna kanaat getirilmiştir, konuyla ayrıntılı çalışma için bakınız Constantin Zuckerman, "Heraclius And The Return Of The Holy Cross", *Travaux Et Mémoires 17 Constructing The Seventh Century*, Ed. Constantin Zuckerman, Paris, 2013, P. 197-218.

Ayrıca "Kutsal Haç Günü" olarak kutlanan 14 Eylül tarih için, başlangıçta imparatoriçe Helen tarafından haçın keşfinin (σταυροφάνεια) kutlama tarihi olduğu söylenmektedir, bakınız Zuckerman, "Heraclius", p. 198-199, 205.

¹¹ A. Frolow, "La Vraie Croix et les expéditions d'Héraclius en Perse", *REB*, 11, 1953, p. 88-105. Gregory-Cutler, "Milvian Bridge", s. 1375; Taft-Kazhdan, "Cross, Cult Of The", s. 552. G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Prof. Dr. Fikret Işıltan Ankara:Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 97.

¹² 18 Şubat 391 Şubatında kamusal ve özel tüm alanlarda kurban edilmesini ve tapınaklara erişimi yasakladıktan sonra bir dizi yasak daha sıralamıştır. 24 Şubat 391 tarihli fermanıyla da bunu vali Flavianus ile birlikte Milano'da ilan etmiştir. 8 Kasım 392'de ise yalnızca kamusal değil, özel alanlarda da her türlü Pagan ritüeli yasaklanır ve 392 tarihli diğer bir kararı tapınakların yıkılmasıdır, bakınız Stephen Williams-Gerard Friell, *Theodosius The Et Bay*, Yale University Press, New Haven and London, 1994, s. 70, 119, 123-130 (<https://archive.org/details/theodosiusempire0000will/mode/2up>, erişim tarihi, 29.01.2023); Cotsonis, *Crosses*, s. 8.

ki perhizin üçüncü pazarındaki ayinlerde tören alayının başında taşınır¹³ (M. Acara Eser, 2010: 28). Tören alaylarında taşınan haçlar «Latin haçı» tipinde; adak, takdis, pandantif haçlar ise farklı formlardadır. Haçların kol uçları ya düz, ya merkezden dışa doğru genişleyen şekilde ve kol uçları yassı daire, damla, küre ya da palmet şeklinde sonlanabilir (M. Acara Eser, 2010: 28-29).

İkonaklast Dönem’de daha da önem kazanan¹⁴ bir tasvir olarak görülen haçların tipleri ve kullanımı konusunda VII. Konstantin Porphyrogenetos’un “Seremoniler” kitabından bilgi edinebilmektedir (M. Acara Eser, 2010: 28). I. Konstantin ile 4. Yüzyıl sonlarından itibaren gerçek haçın kalıntı parçasını içeren ve taç giyme törenlerinde kullanıldığı anlaşılan *mücevherli bir haç (crux gemmata)* dışında ayrıca yine imparatorluk törenleri ile ilgili ilişkili iki alay haçının varlığı da bilinmektedir. İmparatorluğun taç giyme, dini bayramlar, ökaristi gibi seremonilerde mücevherli, gümüş, altın ya da figürlü büyük boyutlu haçların kullanıldığı anlaşılmaktadır (Cottonis, 1994: 8-11).

Haçın, törensel ve liturjik kullanımın yanında günlük yaşamda da kullanımını yaygındır. Tertullian *De Corona* isimli eserinde, haçın günlük yaşamda da önemli bir yere sahip olduğunu belirtir. Bir yere girip çıkarken, kıyafet ve ayakkabıları giyinirken, yıkanırken, sofraya otururken, yatarken, kalkarken, yani bütün tavırlarda haç ile bir istavroz çıkarılması gerektiğini savunmaktadır¹⁵(G. D’Alviella, 1911: 328). Nitekim İsa’nın yakalandık-

¹³ George Galavaris, “The Cross In The Book Of Ceremonies By Constantine Porphyrogenitus”, *Thumiama A La Mémoire De Laskarina Boura (Laskarina Bouras’a Armağan)*, 1994, Athens. S.95-99; Hatice Özdemir- G.K. Öztaşkın, “Denizli Arkeoloji Müzesi’nde Yer Alan Bizans Dönemi Maden Haçlarından Bir Grup”, *XIII. Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazıları Ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* 14-16 Ekim 2009, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Biltur Yayıncılık, İstanbul, 2010, S.490-499, S.490.

¹⁴ İmparatorlar tarafından zafer sembolü olarak da kullanılan haç, İkonaklast dönemde imgelerin yerine, Hıristiyanlığın sembolü olarak kullanılmış; Bizans otokrasisinin en güçlü gelenekleri arasına giren bir kült olarak yerini almıştır, John Moorhead, “Iconoclasm, The Cross And The Imperial Image”, *Byzantion*, V.55/1, 1985, pp. 165-179.

¹⁵ “İstavroz/Haç; bütün evrenin koruyucusu, kilisenin güzelliği, kralların gücü, inananların dayanağı, meleklerin şanı ve şeytanların yarasıdır. Dindar Hıristiyanlar sabah uykudan uyandıklarında, bütün dualarında, eve girerken ve evden çıkarken, kutsal mabetler önünden geçerken, bir işe başlarken ve bitirirken, su veya herhangi bir şey yiyip içerken, uykuya dalmadan, güzel ya da kötü haber duyduklarında vb. gibi her durumda

tan sonra şakirtlerine “Bir kimse ardımdan gelmek isterse, kendisini inkâr etsin ve haçını yüklenip ardımcı yürüsün” söylemi ile Hıristiyanlıkta haç taşıma, “İsa’nın peşinden gitme” ile yerini bulmuş olmalıdır (Matta, 16: 24; Küçük, 2016:248).

Muğla-Fethiye Arkeoloji Müzesi Bizans Dönemi Pandantif Haçları

Çalışmamızda müzede tespit edilen pandantif haçlar ele alınmış ve tanımlanmıştır¹⁶. Haçlar Pitarakis’in çalışmasından yararlanılarak yassı ve oval kesitli olmak üzere iki grupta incelenmiş ve bulunduğu gruba göre tipolojisi yapılmıştır. Katalogda 1-20 arası haçlar yassı kesitli, 21-34 arası haçlar ise oval kesitli örneklerdir.

Yassı Kesitli Pandantif Haçlar (Tablo 1)

- Tip 1 Kol uçları düz veya dışa doğru genişleyen.
- Tip 2 Kol uçları içe doğru “v” şeklinde girintili, üst kolu kulplu ya da düz.
- Tip 3 Kol uçları köşelerden ikişer damlalı.
- Tip 4 Kol uçları dışa taşkın yarım yuvarlak ve iki yandan dışa çıkıntılı.
- Tip 5 Kol uçları köşelerden ikişer dairesel/topuzlu.
- Tip 6 Kol uçları dairesel kollu

Oval kesitli pandantif haçlar(Tablo 2)

- Tip 1 Kolları birbirine eşit, merkezi haç motifli, kolları boğumlu ve kol uçları kesik koni biçimli.
- Tip 2 Kolları birbirine eşit, kol uçları sade, yivli/çizgili bezemeli.
- Tip 3 Dikey kolları yatay kollardan uzun, üst kolu alt kolu ile eşit veya daha kısa, merkezi dikdörtgen şeklinde, kolları silmeli ve kol uçları boğumlu.

istavroz çıkarılmaktadır, bakınız <https://www.ortodokslartopluluğu.org/manevi-yasam/istavros-hac-guc-anlam-ve-mucizeleri/>, erişim tarihi 29.01.2022).

¹⁶ Pandantif haçların figürlü olan tek örneği kataloga dâhil edilmemiştir. Söz konusu eser daha sonraki bir çalışmamızda değerlendirilecektir.

Yassı Kesitli Pandantif Haçlar					
Tip 1	Tip 2	Tip 3	Tip 4	Tip 5	Tip 6
					
					
					
					
					

Tablo 1.

Oval Kesitli Pandantif Haçlar		
Tip 1	Tip 2	Tip 3
		
		

Tablo 2.

Haçların malzemesi bronzdur ve döküm tekniğinde yapılmışlardır. Erken Bizans Dönemi'nde özellikle 5-7. Yüzyıllarda, kilise hazinelerinde görülen liturjik işlevli altın, gümüş gibi maden sanatı örnekleri dışında günlük kullanım ve kişisel kullanım eşyalarından kolye, röliker, haç örneklerinde ve büyük kiliseler dışındaki diğer kiliselerde kullanılan takdis ve tören haçlarında bronz malzemenin kullanıldığı bilinmektedir (M. Acara Eser, 2007: 37).

Ödemiş Müzesi 1746 env. numaralı Orta Bizans Dönemi'ne tarihlenen siyah bazalt kuyumcu kalıbı, özellikle pandantif türünde takı şeklinde kullanılan haçların yapımı konusunda önemli bir buluntudur (Z. Mercangöz, 2007: 257-258) (Resim 1).

Çalışmamızdaki haç örneklerinin birkaçı dışında şahıslardan satın alma yolu ile müzeye kazandırılmış oldukları görülmektedir¹⁷. Bu nedenle yapım yeri ya da bulunduğu yer konusunda bir fikir ileri sürülememektedir. Bizans Dönemi'nde öncelikle başkent İstanbul dışında Mısır, Suriye, Filistin, İtalya, Balkanlar ve Anadolu'da olmak üzere pek çok merkezde metal döküm merkezleri bulunduğu, zamanla bu bölgelerin çoğunun kaybedilmesi ile İstanbul'un dökümcülük merkezi olduğu, erken dönemden itibaren kurulan loncalar içinde maden ustalarının da yer aldığı bilinmektedir (H. Bilgi, 2004:149).

Törenselle kullanımının yanı sıra küçük boyutlu olarak pandantif (sarkaç) şeklinde boyna asılarak kullanılan haçın, dini sembolünün yanında hastalıklardan, şeytandan, büyüden, nazar ve kötülüklerden korunma için tılsımlı bir takı şeklinde kullanıldığı da bilinmektedir (T. Wilson, 1984:949; J. Ries, E., 1926: 95; G. Jobes, 1962: 385; H. Bilgi, 2004: 158; G. Köroğlu, 2004: 45 ve 2009-2010: 13; L. Avşar, 2010:122).

9. Yüzyıldan itibaren sosyal statüde moda olan, 12. Yüzyılda piskoposların resmi giysilerinin bir parçası olarak kullanılan röliker haçların örneklerine birçok koleksiyonda rastlanmaktadır (M. Acara Eser, 2007: 38). Bu haçlar muhtemelen boyuna asılmak üzere pandantif şeklinde kullanılıyor olmalıdır. Genellikle bir ip, kayış ya da zincir ile boyuna asılan pandantif türündeki haç örneklerini Kapadokya Kaya Kiliselerindeki aziz tasvirlerinde görmek mümkündür: Niğde Andabalis Kilisesi'nde bir elinde

¹⁷ 2 Örnek Mahkeme Yolu İle 2 Örnek Müsadere İle Müzeye Kazandırılmıştır.

asası ile görülen Aziz Mamas ve Göreme Karanlık Kilise’de Aziz Orestes tasvirlerinin boyunlarında bir zincir ile asılı birinin kolları düz sonlanan, diğerinin kolları dışa doğru genişleyen pandantif haç tasvirleri bu haçların kullanımının birer kanıtı niteliğindedir (R. Warland, 2012: 375-376; F. İ. Altun, 2020: 137).

Genellikle ön yüzleri bezemeli haçların, bazı örneklerde haç ortasında “x” veya haç motifi görülmektedir. Bezeme olarak iç içe noktalı daireler ve özellikle kol kenarlarında silmeler görülmektedir. Yalnızca bir örnekte orans duruşta stilize bir figür yer almaktadır.

Katalogumuzda bulunan Kat. 1-7 arasındaki pandantif haçlar, iç içe/ noktalı daireler ile bezemeli örneklerdir. Merkezde ve yan kollarda görülen kazıma tekniği ile yapılmış iç içe daire motifleri, Bizans sanatında özellikle erken MS. 6. yüzyıldan 12. ya da 13. yüzyıla kadar uzanan oldukça geniş bir zaman aralığında karşımıza çıkar. Erimtan Arkeoloji Müzesi Koleksiyonu’nda görülen Kat. 10 numaralı pandantif haç, Denizli Arkeoloji Müzesi’ndeki bu bezemeye sahip eserlerin çoğu Erken Bizans Dönemi’ne tarihlenmektedir (A. Paul, 2006: s. 92-93; Özdemir ve Öztaşkın, 2009: 491). 6-10. Yüzyıllar arasına tarihlenen benzer haç örneklerine çoğu müzenin koleksiyonunda rastlamak mümkündür: Ereğli Müzesi 2428a, 2428b env. numaralı haçlar, Aksaray Müzesi A2972/13.12.03 env. numaralı haç, Kayseri Müzesi 75/1009 env. numaralı haç, Kırşehir Müzesi 2007-71 (A), 4-91 (A) env. numaralı haçlar, Nevşehir Müzesi 3969, 4137, 4197, 4201, 4202 env. numaralı haçlar, Niğde Müzesi 2014-3, 2014-4 env. numaralı haçlar (Y. Ünlüer, 2019: 31-42); Kütahya Müzesi’ndeki kolye haçlar (M. Acara Eser 2007: s. 248), 11. Yüzyılın ikinci yarısında tarihlendirilen Boğazköy’de ele geçen pandantif haçlar birkaç örnektir (B. Böhlendorf-Arslan, 2012: 365, Abb 13.21). Bu haçlar özellikle yatay kollarının içe doğru kavisli olması açısından Kat. 5-6-7 numaralı haçlar ile form ve boyut açısından oldukça benzerdir ve Orta Bizans dönemine tarihlenirler.

Bandırma Arkeoloji Müzesi’nde bulunan iki pandantif haç (F.İ.Altun, 2020: 140), Nevşehir Müzesi 4310 env. numaralı haç, Kırşehir Müzesi 2014-92 (A) env. numaralı haç, Niğde Müzesi No: 202, 2007-103, 2014-5 env. numaralı haç, Nevşehir Müzesi 3680,3892 env. numaralı haç, Aksaray Müzesi A2427/8.15.01, A3704/9.29.07 env. numaralı haç, Ereğli Müzesi 582,2007 env. numaralı haçlar (Y. Ünlüer, 2019: 43-53, Kat. 21-31),

Erimtan Arkeoloji Müzesi'nde 11. Yüzyıla tarihlendirilen iki haç (Koçyiğit, 2018: 115,118-119, 121, ek.10-11), Denizli Arkeoloji Müzesi'nde 4074, 1819, 1071, 2765 env. numaralı (kat. 1),3,4,7 ismi ile tanıtılan haçlar (Özdemir-Öztaşkın, 2010: 491, 493-494, 497, 1A-C-D-G), Marmaris Müzesi'nde 10-12 yüzyıl arasına tarihlendirilen 6.10.97. env. Nolu Kat. 5'de tanıtılan haç örnekleri Aydın, 2021: 564, 567, 576, fig. 9-10) kataloğumuzda tanıtılan 1-4 arası haçlar gibi yatay kolları dışa doğru genişleyerek düz biten haçlar ile benzerlik gösterir.

Müze koleksiyonları dışında arkeolojik kazı buluntuları olarak da karşılaşılan bu haçlardan Elaiussa Sebaste kazısında bulunan örnek 5.-7. Yüzyıllar arasına tarihlenirken (A.F. Ferrazzoli, 2012: 294, 304, res. 46-47); Amorium'da Aşağı Kilise atriumun güney revakındaki 18 numaralı mezar buluntularından biri olan bronz pandantif haç 11. yüzyıla tarihlenmektedir (Lightfoot, Koçyiğit ve Yaman, 2007, s. 446 res. 6). Aynı haç örneklerine, Beycesultan kazısında ele geçen haç (G. R. H. Wright, 2000: 165-166, fig.11; B. Pitarakis, 2006: 126-127, fig.79) ve Yumuktepe kazılarının Ortaçağ tabakalarında da rastlanmış ve süs eşyası olarak değerlendirilen haçlar 11-13. Yüzyıl arasına tarihlenmiştir (Koroğlu, 2010, s. 419, şek. 1 fig. 3-4).

Kat. 8 numaralı kol uçları silmeli ortasında "x" bezemesi bulunan haç, 8-10. Yüzyıllar arasına tarihlenen Aksaray Müzesi A3594/5.2.06 env. numaralı haç ve Niğde Müzesi 2014-6 env. numaralı haç (Y. Ünlüer, 2019: 57-58, kat. 35-36), Marmaris Müzesi'nde 10-12. Yüzyıllara tarihlendirilen 5.11.95 ve 46.11.1992 env. numaralı haçlar ile benzerdir (A. Aydın, 2021: 564, 567, 576, Kat. 6-7, fig. 11-14). Kat. 19 numaralı haç örneğini de bu haç gruplarında, kolları daha dar ve düz biten bir örneği olarak aynı yüzyıllar içinde değerlendirilebilir.

Kat. 9 nolu bezemesiz haç, Malatya Müzesi koleksiyonunda 7192 env. numarası ile kayıtlı bulunan Pirot Höyük Kazısı buluntusu ile benzerdir. Bitkisel motifli haç 9-10. Yüzyıla tarihlenmektedir (Şen-Erol, 2021: 606 Kat.3, 616 fig. 5-6).

Kat. 16 numaralı haçın form ve bezeme açısından benzer örneği Amorium Kazısı buluntularından 9-12. Yüzyıllar arasına tarihlenen pandantif haçtır (Yaman, 2012: 336 dipnot 18, 339, fig.7). Bezemesi yönünden 11. Yüzyıla tarihlenen Erimtan Arkeoloji Müzesi Koleksiyonu'ndaki dairesel

bezemeli Kat. 11 numaralı süslemeli haç (Koçyiğit, 2018: 115,119,121, Ek 11), 9-12. Yüzyıllar arasına tarihlenen Nevşehir Müzesi 4203, Niğde Müzesi 205, Niğde Müzesi 2014-8 env. numaralı haç örnekleri (Y. Ünlüer, 2019: 63-65, Kat. 41-43)) ile benzemektedir.

Kat. 17 numaralı haç, İzmir Müzesi 10100 env. numaralı 9-12. Yüzyıla tarihlenen pandantif haç (Oral, 2007: 234) ile Denizli Arkeoloji Müzesi'nde 4074 env numaralı Kat. 2'de tanıtılan haç (Özdemir-Öztaşkın, 2018: 493, 497 Res. 1-B), Niğde Müzesi 2001-52 ve Ürgüp Müzesi 984 (874) env. numaralı haçlar ile benzerdir (Y. Ünlüer, 2019: 76-77, kat. 54-55). Farklı olarak iki örnek Latin Haçı formunda iken, kataloğumuzda örnekte üst kol uzun olup Petrus Haçı tipindedir (Albayrak, 2004: 128; Taş-Özcan, 2015: 256).

Kat. 12'de kolları daire şeklinde sonlanan ve telkâri tekniğindeki tek örnek pandantif haç benzeri 9-12. Yüzyıla tarihlenen Aksaray Müzesi'nde A4190/6.14.08 env. numaralı kabartma tekniğindeki örnekte (Y. Ünlüer, 2019: 102, kat. 80). ve 1185-1290 yıllarına tarihlenen Sagalassos'ta bir kadın ve çocuğun birlikte gömülü olduğu mezardaki haç buluntusunda görülmektedir (Cleyman-Talloe, 2018: 286 fig.5-e, 288).

Kat. 13 ve 14 numaralı haçlar form olarak oldukça benzerdir. Kat. 13 numaralı haçın 11-12. Yüzyıllara tarihlenen örnekleri Denizli Arkeoloji Müzesi 3689 env. numaralı Kat. 11 ile tanıtılan haç (Özdemir-Öztaşkın, 2010: 491, 493-494, 497, 2-E), Bandırma Arkeoloji Müzesi'nde Kat. 7 ile tanıtılan haç (Altun, 2020: 141, Res.6), Nevşehir Müzesi 4135 ve 3949 Aksaray Müzesi'ndeki A6323-2014 ve A3744/24.06.2007 env. numaralı haçlar ile benzer (Ünlüer: 2019, 91,95, 97-98, kat. 71, 73, 75-76).

Kat.13 ve 14 numaralı haçın bir benzeri de 11-13. Yüzyıllar arasına tarihlenen Sagalassos kazılarında ortaya çıkan 2-3 yaşlarındaki bir çocuk mezarında, çocuğun göğsü üzerine yerleşimli olarak ele geçmiştir (Cleymans ve Talloe, 2018, s. 288-289, res. 5h). Birecik Zeytinli Bahçe kazısında mezar 12. Yüzyıla tarihlenen mezar buluntusu iki bronz haç aynı form özelliğinde, ancak figürlü bezemelidir (Dell'Era, 2012: 404-405, fig.12 a-b).

Kat. 13 numaralı haçın başka örneklerine, Sagalassos mezar buluntusu olarak bakır alaşımli bir haçta (Cleymans-Talloe, 2018: 286 fig 5-k, 290)

ve Komana Antik kenti Hamamtepe kazılarında kilise ve mezarlık çevresindeki çalışmalarda ele geçen 9-12 ve 10-12. yüzyıllar arasına tarihlenen pandantif haçlardan Kat. 8-9-10 numaralı örneklerde (Acara Eser, 2019: 88) ve Batı Trakya Rodop Dağı doğusundan Paterme Köyü'nde 11-12. Yüzyıla tarihlenen tek nefli bir kilise kazısında ele geçen figürlü bezemeli iki pandantif haç örneğinde görmek mümkündür (Evans-Wixom, 1997: 173 fig. 124 A,B).

Kat. 14 numaralı haç, Malatya Müzesi koleksiyonunda Pirot Höyük kazısı buluntusu olarak 7196 env. Numarası ile kayıtlı 11-12. Yüzyıllara tarihlenen haç ile çok benzemektedir (Şen-Erol, 2021: 607, 617, fig. 11-12).

Kat. 10 ve 11 numaralı haçların benzerleri 9-12. Yüzyıllara tarihlenmektedir. Malatya Müzesi 7900 env.numaralı Kat. 9 ve 8447 env. numaralı ve Kat. 14'te tanıtılan haçlar (Şen- Erol, 2021: 609-610, 612, 619 fig. 17-18, 621 fig. 27-28), Boğazköy kazılarında bulunan pandantif haç (Böhendorf-Arslan, 2019: 364-365, Abb.13-20) ve özellikle kat. 12 ile birebir benzeyen Komana Antik kenti kazı çalışmalarında ele geçen pandantif haçlardan Kat. 12 ile tanıtılan haçtaki benzerlik dikkati çeker (Acara Eser, 2019: 89). Kayseri Müzesi 73/430, Nevşehir Müzesi 799 (1803), Aksaray Müzesi A4191/6.15.08 env. numaralı haçlar (Y. Ünlüer, 2019: 81-83, kat. 59-61) ile Kat. 11 oldukça benzerdir.

Kat.18 ile benzer bir örnek 9-12. Yüzyıllara tarihlendirilen Kırşehir Müzesi 2006-44 (A) env. numaralı haçtır.(Y. Ünlüer, 2019: 117, kat. 95). Farklı olarak Kat. 19'da ortada ve dört kolda görülen nokta motifi, Kırşehir Müzesi örneğinde yalnızca ortada görülmektedir.

Kat. 20 numaralı haç benzer örneği 9-12. Yüzyıllara tarihlenen Niğde Müzesi'nde 2010-75 env. numarasıyla kayıtlı haç (Y. Ünlüer, 2019: 121, kat. 99) ile Kütahya Müzesi A. 7675 env. numaralı kolye haçlar içinde görülmektedir (Acara Eser, 2007: 248).

Kat. 21 nolu örnek, Komana kazısında kat. 7 numaralı kolları boğumlu haçtan farklı olarak Yunan Haçı şeklinde eşit kolludur. 10-12. Yüzyıla tarihlenen Komana'daki örneğin üst kolu uzundur. (Acara Eser, 2019: 88).

Kayseri Müzesi 2012/704 246 Kırşehir Müzesi 2014-101 (A),Nevşehir Müzesi 3302 (4947), Niğde Müzesi 246, 2014-7, 2010-79 env. numara-

ralı haçlar 9-12. Yüzyıllara tarihlenen haçlar ile K.22-23 numaralı haçlar boyut, form ve üzerindeki kazıma tekniğindeki bezemeler açısından uyumludur (Y. Ünlüer, 2019: 109-114, kat. 87-92).

Kat. 24-27 numaralı haçlar aynıdır. Bu haçların benzerleri yine 9-12. Yüzyıllara tarihlenen Niğde Müzesi 2010-147 env. numaralı haç (Y. Ünlüer, 2019: 122, kat. 100), Birecik-Zeytinli Bahçe kazısında ele geçen broz haç (F.Dell'era, 2019: 404 fig. 12 h, 405), Eski-Kermen ve Skalistoye'de bulunan ve kıyafetler ile ilişkilendirilen 7-9. Yüzyıllara tarihlenen broz haçlarda görülmektedir (E.A.Khairedinova, 2019: 419, 420 fig. 2, 421 fig. 3).

Kat. 28 nolu haç Marmaris Müzesi'nde kesin bir tarih verilemeyen ve 7-12 ya da 13. Yüzyıl arasına tarihlenen 6.10.97 ve 6.11.97 env. numaralı haçlar (A.Aydın, 2021: 577, fig.15-16) ve 9-12. Yüzyıla aralığına tarihlenen Nevşehir Müzesi 2708 (3740) env. numaralı kolları hafif asimetric haç ve Kırşehir Müzesi 2006-44 (A) env. numaralı haç ile benzerlik gösterir (Y. Ünlüer, 2019: 116-117, Kat.94-95). Kat 29 nolu haç da bu grup içinde ortası "x" bezemeli, kol uçları silmeli olarak görülen bir örnektir. Bu haç diğer örneklerden farklı olarak yekpare değil iki parça halindedir.

Kat. 31-33 numaralı haçlar 9-12. Yüzyıllara tarihlenen Niğde Müzesi 235 ve 236, Aksaray Müzesi A6333-2014 env. numaralı haçlar (Y. Ünlüer, 2019, 103-105, kat. 81-83), Malatya Müzesi 7885 ve 7849 env. numaralı haçlar (Şen-Erol, 2021: 609, 612-613, 618 fig. 15-16, 622 fig. 29-30), Denizli Arkeoloji Müzesi 4138 env numaralı haç (Özdemir-Öztaşkın, 2018: 491, 494 kat. 10, 498 res.2-d), Boğazköy kazılarında (B. Böhlendorf-Arslan, 2019: 364-365, Abb.13-22) ve Magnesia Ad Meandrum'daki örnekler ile benzerlik göstermektedir (O. Bingöl, 2005: 186).

SONUÇ

Çalışmamızda ele alınan bronz pandantif haçlar, yassı kesitli ve oval kesitli olmak üzere iki grupta incelenmiş ve benzer örnekleri ile tarihlendirilmeye çalışılmıştır. Eserlerin buluntu yerleri olmadığı için tarihlendirmede müze örnekleri dışında, arkeolojik kazı buluntuları ile de karşılaştırılmıştır. Benzer örnekleri ile karşılaştırılan haçlar, genellikle Orta Bizans Dönemi'ne tarihlenen kazı buluntuları ile eşleşmiştir. Haçların kazılarda, yetişkinlerin yanı sıra özellikle kadın ve çocuk mezarlarında, mezar buluntusu olarak takılarla birlikte görülmesi, Bizans Dönemi cenaze törenleri üzerine de bir fikir ileri sürmeye ışık tutan verilerdir. Haçların, özellikle boyutları itibarıyla boyuna asılarak kullanılan bir takı işlevinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hıristiyanlık öncesinde olduğu gibi swastika/gamalı haç/çarkıfelek ile eş tutulan haçın nazar, kötülük, hastalık, büyü gibi birçok olumsuzluğa karşı koruyucu, şans ve başarı getiren özelliklerinin yanında İsa'nın çarmıha gerilerek ölmesinin ardından yeniden doğuş ile ilişkili olarak da Hıristiyanlığın dini bir sembolü olmuştur. İnsanların üzerinde taşıdığı ve öldüklerinde de yanlarından ayırmadıkları anlaşılan pandantif haçların, yüzyıllardır içinde barındırdığı tılsım ile muska gibi kullanıldığını söylemek mümkündür.

KATALOG

Kat. No: 1 **Env. No:** 08.11.1982/1747 **Malzemesi:** Bronz

Ölçü : Yü.: 3,5 cm **Gen.:** 2,2 cm **Kal.:** 0,1 cm

Müze Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 07.11.1982

Tasviri/Tanımı: Döküm tekniğinde yapılmıştır. Yunan Haçı formundadır. Yer yer oksitlenmeler mevcuttur. Haç kolları dışa doğru genişlemektedir ve hafif dışbükeydir. Üst kolda haça göre dikey formda zincir ya da ip ile kullanılan asma halkası vardır. Kollarda ve merkezde kazıma tekniğinde iç içe (noktalı) birer daire yer alır. Arkası bezemesiz, düzdür.

Tarihlendirme: 6-10/12. Yy.

Resim 1 ön-arka

Kat. No: 2 **Env. No:** 4379 **Malzemesi:** Bronz

Ölçü : Yü.: 4,2 cm **Gen.:** 2,8 cm **Kal.:** 0,1 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 02.12.2015

Tasviri/Tanımı: Döküm tekniğinde yapılmıştır. Yunan Haçı formundadır. Yer yer oksitlenmeler mevcuttur. Haç kolları dışa doğru genişlemektedir ve düz sonlanmaktadır. Kazıma tekniğinde, kollarda ve merkezde iç içe (noktalı) birer daire bezemelidir. Üst kolda haç gövdesine dikey yerleşimli, zincir ya da ip için askı halkası mevcuttur. Arkası bezemesiz, düzdür.

Tarihlendirme: 6-10/12. Yy.

Resim 2 ön-arka

Kat. No: 3

Env. No: 3090

Malzemesi: Bronz

Ölçü : Yük.: 4,2 cm

Gen.: 2,8 cm

Kal.: 0,8/0,9 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 07.08.1996

Tasviri/Tanımı: Döküm tekniğinde yapılmıştır. Üst ve alt kollar eşit ve yan kollardan daha uzundur. Haç kolları dışa doğru çan şeklinde genişlemektedir ve kol uçları düz biçimde sonlanmaktadır. Ön yüzde, kollarda iç içe (noktalı) birer daire kazıma tekniğinde yapılmıştır. Üstteki koldaki bezeme kol ucunun sağ yönünde yapılmıştır. Arkası bezemesiz, düzdür. Üst kol merkezinde, zincir ya da ip asmak için kullanılan, haça dikey yerleşimli asma halkası mevcuttur.

Tarihlendirme: 6-10/12. Yy.

Resim 3 ön-arka

Kat. No: 4 **Env. No:** 2326 **Malzemesi:** Bronz

Ölçü : Yük.: 4,3 cm Gen.: 2 cm Kal.: 0,2 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: 13.12.1990 tarihinde Fethiye Asliye Ceza Mahkemesi'nin 12.10.1990 tarihinde (kesinleşen) E. 1989/780, K. 990/582 sayılı kararı.

Tasviri/Tanımı: Döküm tekniğinde yapılmıştır. Üst ve alt kollar eşit ve yan kollardan daha uzundur. Haç kolları dışa doğru genişlemektedir. Kol uçları düz ve çizgilidir. Kollarda iç içe (noktalı) birer daire kazıma tekniğinde yapılmıştır. Merkezde çapraz iki çizginin oluşturduğu "X" şeklinde kazıma tekniğinde bezeme vardır. Arkası bezemesiz, düzdür. Üst kol merkezinde, zincir ya da ip asmak için kullanılan, haça dikey yerleşimli asma halkası mevcuttur.

Tarihlendirme: 6-10. Yy.

Resim 4 ön-arka

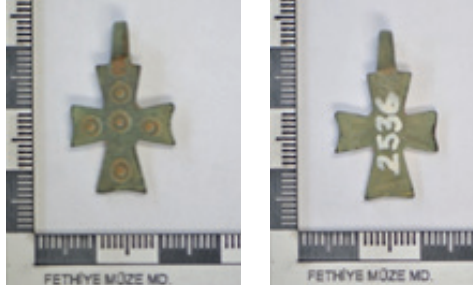
Kat. No: 5 **Env. No:** 2536 **Malzemesi:** Bronz

Ölçü : Yük.: 2,7 cm Gen.: 1,6 cm Kal.: 0,1 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 25.09.1992

Tasviri/Tanımı: Döküm tekniğinde yapılmıştır. Yunan Haçı formundadır. Yer yer oksitlenmeler mevcuttur. Haç kolları dışa doğru genişlemektedir ve iç bükey sonlanmaktadır. Kollarda ve merkeze iç içe (noktalı) birer daire kazıma tekniğinde yapılmıştır. Arkası bezemesiz, düzdür. Üst kol merkezinde, zincir ya da ip asmak için kullanılan, haça dikey yerleşimli asma halkası mevcuttur.

Tarihlendirme: : 6-10/12. Yy.

Resim 5 ön-arka

Kat. No: 6 **Env. No:** 5426 **Malzemesi:** Bronz

Ölçü : Yük.: 2,6 cm Gen.: 1,5 cm Kal.: 0,1/0,2 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 07.09.2016

Tasviri/Tanımı: Döküm tekniğinde yapılmıştır. Yunan Haçı formundadır. Yer yer oksitlenmeler mevcuttur. Haç kolları dışa doğru genişlemektedir ve hafif iç bükey sonlanmaktadır. Alt kol sağ yönden kırıktır. Kollar da ve merkeze iç içe (noktalı) birer daire kazıma tekniğinde yapılmıştır. Arkası bezemesiz, düzdür. Üst kol merkezinde, zincir ya da ip asmak için kullanılan, haça dikey yerleşimli asma halkası mevcuttur.

Tarihlendirme: 6-10/12. Yy.

Resim 6 ön-arka

Kat. No: 7 **Env. No:** 2728 **Malzemesi:** Bronz

Ölçü : Yük.: 2,6 cm Gen.: 1,5 cm Kal.: 1,2 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 01.06.1994

Tasviri/Tanımı: Döküm tekniğinde yapılmıştır. Üst ve yan kollar eşit, alt kola hafif uzundur. Haç kolları dışa doğru genişlemektedir ve hafif iç bükey sonlanmaktadır. Alt kol sağ yönden kırıktır. Kollarda ve merkeze iç içe (noktalı) birer daire kazıma tekniğinde yapılmıştır. Arkası bezemesiz, düzdür. Üst kol merkezinde, zincir ya da ip asmak için kullanılan, haça dikey yerleşimli asma halkası mevcuttur.

Tarihlendirme: 6-10/12. Yy.

Resim 7 ön-arka

Kat. No: 8

Env. No: 2435

Malzemesi: Bronz

Ölçü : Yük.: 4,5 cm

Gen.: 2,8 cm

Kal.: 0,2 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 27.12.1991

Tasviri/Tanımı: Döküm tekniğinde yapılmıştır. Dikey kollar yan kollara göre daha uzundur. Haç kolları dışa doğru genişleyerek çan şeklinde düz sonlanır. Ön ve arka yüz aynı şekilde bezenmiştir. Alt kol ucunda üç, üst kol ucunda dört sağ yan kolda üç yatay ve paralel çizgili kademelenme yer alır. Sol kol ucunda ise görülmemektedir. Haçın her iki yüzü de perdelidir. Üst kolda, haça dikey olarak yerleşimli, zincir ya da ip asmak için kullanılan askı deliği mevcuttur.

Tarihlendirme: 10-12. Yy.

Resim 8 ön-arka

Kat. No: 9

Env. No: 2431

Malzemesi: Bronz

Ölçü : Yük.: 9 cm

Gen.: 6 cm

Kal.: 0,3 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 27.12.1991

Tasviri/Tanımı: Yeğpare döküm tekniğinde yapılmıştır ve üzerinde korozyon ve pas izleri mevcuttur. Dikey kollar yatay kollara daha uzun ve eşittir. Kollar dışa doğru çan şeklinde genişleyerek düz olarak sonlanmaktadır. Ön ve arka yüz düz ve bezemesizdir. Üst kolda yatay yerleşimli zincir ya da ip asmak için kullanılan askı deliği haç ile yeğparedir.

Tarihlendirme: 8-10. Yy.

Resim 9 ön-arka

Kat. No: 10

Env. No: 4378

Malzemesi: Bronz

Ölçü : Yük.: 3.7 cm

Gen.: 2,5 cm

Kal.: 2,5/4 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 21.12.2005

Tasviri/Tanımı: Yekpare, döküm tekniğinde yapılmıştır. Yunan haçı şeklinde kollar eşittir. Alt ve yan kolları dışa doğru genişleyerek köşelerde birer topuzla, üst kol ise birere yassı daire ile sonlanır. Ön yüzde, her kolda bir dikey, 4-5 sıra yatay kabartma silmelerle ızgara şeklinde bezeme yapılmıştır. Ortada ve ise kabartma tekniğinde bir kabara bulunmaktadır. Arkası bezemesiz ve üstteki halka deliği aşağı kol başlangıcına kadar uzanan çizgi şeklinde dışa çıkıntılı olarak devam etmektedir. Üst kol merkezinde, zincir ya da ip asmak için kullanılan, haça dikey yerleşimli asma halkası mevcuttur.

Tarihlendirme: 9-10. Yy.

Resim 10 ön-arka

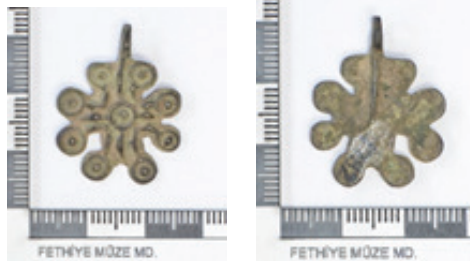
Kat. No: 11 **Env. No:** 1782 **Malzemesi:** Bronz

Ölçü : Yükl.: 2,8 cm Gen.: 2,7 cm Kal.: 0,1/0,2 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 24.05.1983

Tasviri/Tanımı: Yekpare, döküm tekniğinde yapılmıştır. Yunan haçı şeklinde kollar eşittir. Haç kolları dışa doğru genişleyerek köşelerde ikişer topuzla sonlanır. Ön yüzde her kol birer silme ile ikiye bölünmüş, ortada ve kol uçlarında içleri noktalı birer kabara şeklinde bezenmiştir. Arkası bezemesizdir ve üstteki halka deliğinden başlayarak aşağı kol başlangıcına kadar uzanan çizgi şeklinde dışa çıkıntılıdır. Üst kol merkezinde, zincir ya da ip asmak için kullanılan, haça dikey yerleşimli asma halkası mevcuttur.

Tarihlendirme: 9-12. Yy.

Resim 11 ön-arka

Kat. No: 12 **Env. No:** 2436 **Malzemesi:** Bronz

Ölçü : Yük.: 3,6 cm Gen.: 3 cm Kal.: 0,1 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 24.05.1983

Tasviri/Tanımı: Yekpare, döküm tekniğinde yapılmıştır. Dikey kolları yan kollara göre daha uzundur. Kollar dışa doğru genişleyerek dairevi şekilde sonlanır. Her iki yüzü de telkâri tekniğinde bezemelidir. Ön yüzde, her kolda telkâri tekniğinde, teller ile iç içe üçer dairelidir. Ortadaki iç içe iki daire, üstte iki köşede birer daire, altta ise yan yana iki daire ile çevrelenmiştir. Arkasında da aynı bezeme vardır. Bezemedeki tellerin bir kısmı dökülmüştür. Üst kolun sol üst köşesine 0,3 cm çapında zincir ya da ip asmak için kullanılan bir askı deliği açılmıştır ki bu deliğin bezemeyi bozması, daha sonradan açılmış olduğunu göstermektedir.

Tarihlendirme: 9-12. Yy.

Resim 12 ön-arka

Kat. No: 13 **Env. No:** 2433 **Malzemesi:** Bronz

Ölçü : Yük.: 5,8 cm Gen.: 4,2 cm Kal.: 0,2/0,3 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 27.12.1991

Tasviri/Tanımı: Yekpare, döküm tekniğinde yapılmıştır. Yunan haçı şeklindedir ve kolları eşittir. Ön ve arkası düzdür. Haç kolları dışa doğru hafif genişleyerek uçlarda dışa taşkın yarım daire şeklinde olup köşelerde birer yassı daire ile sonlanır. Üst kolda haça dikey yerleşimli zincir ya da ip asmak için kullanılan askı deliği mevcuttur.

Tarihlendirme: 9-12. Yy.

Resim 13 ön-arka

Kat. No: 14 **Env. No:** 1940 **Malzemesi:** Bronz

Ölçü : Yük.: 6,3 cm Gen.: 4 cm Kal.: 0,1/0,2 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 26.10.1987

Tasviri/Tanımı: Yekpare, döküm tekniğinde yapılmıştır. Dikey kolları yatay kollardan hafif uzundur. Haç kolları dışa doğru hafif genişleyerek uçları dışa taşkın yarım daire şeklindedir. Yarım dairelerin köşeleri birer yassı daire ile sonlanır. Ön yüzde, merkezde 0,8 cm çapında ve 0,3 cm derinliğinde, yüzeyden yüksek dairevi bir oyuk vardır. Burada muhtemelen değerli bir taş kakılmış olmalıdır. Dört kolun orta bölümünde bir, yatay kolların uç kısmında bir, alt kolda iki, üst kolda üçgen oluşturacak şekilde üç noktalı daire (iç içe daire) ile bezenmiştir. Arka yüz düz bırakılmıştır.

Üst kolda haça dikey yerleşimli zincir ya da ip asmak için kullanılan askı deliği mevcuttur.

Tarihlendirme: 9-12/13. yy.

Resim 14 ön-arka

Kat. No: 15

Env. No: 2430

Malzemesi: Bronz

Ölçü : Yük.: 5,7 cm

Gen.: 4,1 cm

Kal.: 0,3 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 27.12.1991

Tasviri/Tanımı: Yekpare, döküm tekniğinde yapılmıştır ve üzerinde korozyon ve pas izleri mevcuttur. Yunan haçı formundadır ve orta bölümü öne doğru bombelidir/dış bükeydir. Kollar dışa doğru genişleyerek iki yanda birer yassı daire ile sonlanmaktadır. Kol kenarları yivli, tırtıklıdır. Arka yüz orta bölümde içbükeydir ve bezemesizdir. Üst kolda dikey yerleşimli olduğu anlaşılan zincir ya da ip asmak için kullanılan askı deliği kırıktır.

Tarihlendirme: 10-12/13. Yy.

Resim 15 ön-arka

Kat. No: 16 **Env. No:** 3482 **Malzemesi:** Bronz

Ölçü : Yük.: 8,9 cm Gen.: 6,3 cm Kal.: 0,3 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 10.08.1998

Tasviri/Tanımı: Yekpare, döküm tekniğinde yapılmıştır. Üzerinde korozyon ve pas izleri mevcuttur. Alt kol diğer kollara göre hafif uzundur. Haç, öne doğru hafif bombelidir/dış bükeydir. Kollar dışa doğru köşelerde birer yassı daire ile sonlanmaktadır. Ön yüzde, kol kenarları ve yassı daire içleri ile kolların geniş bölümünde noktalı dairelerden oluşan bezeme görülmektedir. Arka yüz hafif içbükeydir ve bezemesizdir. Üst kolda dikey yerleşimli olduğu anlaşılan zincir ya da ip asmak için kullanılan askı deliği vardır.

Tarihlendirme: 9-12. Yy.

Resim 16 ön-arka

Kat. No: 17 **Env. No:** 4359 **Malzemesi:** Bronz

Ölçü : Yük.: 6 cm Gen.: 3,9 cm Kal.: 0,2/0,4 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 21.12.2005

Tasviri/Tanımı: Yekpare, döküm tekniğinde yapılmıştır. Üzerinde korozyon ve pas izleri mevcuttur. Üst kol diğer kollara göre daha uzundur. Haç, orta bölümde öne doğru çok hafif bombelidir/dış bükeydir. Kollar dışa doğru genişleyerek köşelerinde birer yassı daire ile sonlanmaktadır. Ön yüzde kabartma tekniğinde, merkezde ve kollarda 0.4 cm çapında birer dairevi kabartma yer alır. Kollardaki dairevi kabartmalar arasında uç kı-

sımları merkeze yakın yerleşimli üçgen şeklindeki ışınlar bulunmaktadır. Arka yüz bezemesiz ve içbükeydir. Üst kolda dikey yerleşimli olduğu anlaşılan zincir ya da ip asmak için kullanılan askı deliği yer alır.

Tarihlendirme: 9-12. Yy.

Resim 17 ön-arka

Kat. No: 18

Env. No: 2982

Malzemesi: Bronz

Ölçü : Yük.: 3,4 cm

Gen.: 2,2 cm

Kal.: 0,4 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 23.11.1995

Tasviri/Tanımı: Yekpare, döküm tekniğinde yapılmıştır. Üzerinde korozyon ve pas izleri mevcuttur. Dikey kollar yatay kollardan daha uzun ve birbirine eşittir. Kollar dışı doğru hafif genişleyerek iki silmeli/yivlidir ve düz sonlanmaktadır. Ön yüzde, orta-merkezde ve haç kollarında kazıma tekniğinde birer nokta motifi görülmektedir. Arka yüz düz ve bezemesizdir. Üst kol üstünde haça dikey yerleşimli zincir ya da ip asmak için kullanılan askı deliği vardır.

Tarihlendirme: 9-12. Yy.

Resim 18 ön-arka

Kat. No: 19 **Env. No:** 962 **Malzemesi:** Bronz

Ölçü : Yük.: 5,1 cm Gen.: 3,4 cm Kal.: 0,3 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: 01.07.1972, depoda kayıtsız eser

Tasviri/Tanımı: Yekpare, döküm tekniğinde yapılmıştır. Üzerinde korozyon ve pas izleri mevcuttur. Dikey kollar yatay kollardan daha uzun ve eşittir. Ön ve arka yüz aynı şekilde düzenlenmiş ve bezenmiştir. Kollar dışa doğru çok hafif genişleyerek düz sonlanmaktadır. Orta-merkezde “x” şeklinde çarpı işareti vardır. Haç kollarının kenarları kazıma tekniğinde birbirine (paralel çizgili yivli) tırtıklıdır. Üstteki kol ucunda bulunması gereken askı deliği kırıktır.

Tarihlendirme: 9-12. Yy.

Resim 19 ön-arka

Kat. No: 20 **Env. No:** 2521 **Malzemesi:** Bronz

Ölçü : Yük.: 3 cm Gen.: 2,4 cm Kal.: 0,3 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: 01.07.1972, depoda kayıtsız eser

Tasviri/Tanımı: Yekpare, döküm tekniğinde yapılmıştır. Üzerinde korozyon izleri mevcuttur. Dikey kollar yatay kollardan daha uzun ve eşittir. Kollar dışa doğru çok hafif genişleyerek düz sonlanmaktadır. Ön yüzde orta-merkezde 0,4 cm boyutlarında kare şeklinde kabartma mevcuttur. Her iki yüzde de bezeme yoktur. Üst kol üstünde haça dikey yerleşimli zincir ya da ip asmak için kullanılan askı deliği vardır.

Tarihlendirme: 8-12. Yy.

Resim 20 ön-arka

Kat. No: 21

Env. No: 3721

Malzemesi: Bronz

Ölçü : Yük.: 4,1 cm

Gen.: 2,5 cm

Kal.: 4,1/4,3 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 15.10.1999

Tasviri/Tanımı: Yekpare döküm tekniğinde yapılmıştır. Üzerinde korozyon ve pas izleri mevcuttur. Dikey kollar yatay kollardan daha uzun ve eşittir. Kollar dışı doğru çok hafif genişleyerek iki sıra paralel silmeli/yivli ve düz sonlanmaktadır. Ön yüzde orta-merkezde 0,6 cm boyutlarında kare şeklinde kabartma üzerinde soldan sağa vev bir çizgi şeklinde kazıma vardır. Aynı bezeme arkada merkezde, ön yüze göre daha alçak kabartma kare yüzeyde “x” şeklinde çarpı işareti şeklindedir. Üst kol üstünde haça dikey yerleşimli zincir ya da ip asmak için kullanılan askı deliği vardır.

Tarihlendirme: 9-12. Yy.

Resim 21 ön-arka

Kat. No: 22 **Env. No:** 2438 **Malzemesi:** Bronz

Ölçü : Yük.: 3,2 cm Gen.: 2,6 cm Kal.: 0,3 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 27.12.1991

Tasviri/Tanımı: Döküm tekniğinde yapılmıştır. Yüzeyi korozyonludur ve pürüzlüdür. Üzerinde yer yer pas izleri mevcuttur. Yunan haçı formundadır ve kol uzunlukları eşittir. Kollar dışa doğru çok hafif genişleyerek iki sıra paralel silmeli/yivlidir ve düz sonlanmaktadır. Ön yüz ve arka yüz aynı şekilde düzenlenmiş ve bezenmiştir. Orta-merkezde kareye yakın bölümde “x” şeklinde çarpı işareti vardır. Üst kol üstünde haça dikey yerleşimli zincir ya da ip asmak için kullanılan askı deliği vardır.

Tarihlendirme: 9-12. Yy.

Resim 22 ön-arka

Kat. No: 23 **Env. No:** 1292 **Malzemesi:** Bronz

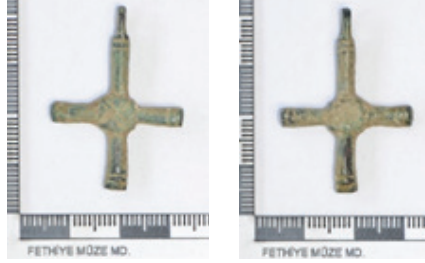
Ölçü : Yük.: 3,7 cm Gen.: 2,7 cm Kal.: 0,4 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 21.12.1977

Tasviri/Tanımı: Yekpare, döküm tekniğinde yapılmıştır. Üzerinde korozyon ve pas izleri mevcuttur. Dikey kollar yatay kollardan daha uzun ve eşittir. Kollar dışa doğru çok hafif genişleyerek iki sıra paralel silmeli/yivli ve düz sonlanmaktadır. Ön yüzde orta-merkezde 0,7x0,6 cm boyutlarında kareye yakın dikdörtgen şeklinde kabartma mevcuttur. Kabartma üzerinde kazıma tekniğinde “x” şeklinde çarpı işareti yer alır. Arka yüz de ön yüz gibidir. Ancak orta-merkezdeki kabartma üzeri yoğun korozyon kaplı olduğu için aynı beze-

menin bulunup bulunmadığı anlaşılamamaktadır. Üst kol üstünde haça dikey yerleşimli zincir ya da ip asmak için kullanılan askı deliği vardır.

Tarihlendirme: 9-12. Yy.

Resim 23 ön-arka

Kat. No: 24

Env. No: 2437

Malzemesi: Bronz

Ölçü : Yük.: 4,5 cm

Gen.: 2,5 cm

Kal.: 0,3 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 27.12.1991

Tasviri/Tanımı: Yekpare, döküm tekniğinde yapılmıştır. Üzerinde korozyon ve pas izleri mevcuttur. Dikey kollar yatay kollardan daha uzun ve eşittir. Kollar dışı doğru çok hafif genişleyerek iki sıra paralel silmeli, bir sıra boğumlu ve uçta dışı çıkıntılıdır. Ön ve arka yüz aynı şekilde düzenlenmiştir. Orta-merkezde 0,7x0,5 cm boyutlarında dikey dikdörtgen şeklinde kabartma mevcuttur. Kabartma üzerinde herhangi bir bezeme yoktur. Üst kol üstünde haça dikey yerleşimli zincir ya da ip asmak için kullanılan askı deliği vardır.

Tarihlendirme: 9-12. Yy.

Resim 24 ön-arka

Kat. No: 25 **Env. No:** 2994 **Malzemesi:** Bronz

Ölçü : Yük.: 5 cm Gen.: 2,8 cm Kal.: 0,4 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 23.11.1995

Tasviri/Tanımı: Yekpare, döküm tekniğinde yapılmıştır. Üzerinde korozyon ve pas izleri mevcuttur. Dikey kollar yatay kollardan daha uzun ve eşittir. Kollar dışa doğru çok hafif genişleyerek iki sıra paralel silmeli, bir sıra boğumlu ve uçta dışa çıkıntılıdır. Ön ve arka yüz aynı şekilde düzenlenmiştir. Orta-merkezde 0,8x0,5 cm boyutlarında dikey dikdörtgen şeklinde kabartma mevcuttur. Kabartma üzerinde herhangi bir bezeme yoktur. Üst kol üstünde haça dikey yerleşimli zincir ya da ip asmak için kullanılan askı deliği vardır.

Tarihlendirme: 9-12. Yy.

Resim 25 ön-arka

Kat. No: 26 **Env. No:** 3812 **Malzemesi:** Bronz

Ölçü : Yük.: 4,4 cm Gen.: 2,6 cm Kal.: 2,8-3,8-4,5 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 08.12.1999

Tasviri/Tanımı: Yekpare, döküm tekniğinde yapılmıştır. Üzerinde korozyon ve pas izleri mevcuttur. Dikey kollar yatay kollardan daha uzun ve eşittir. Kollar dışa doğru çok hafif genişleyerek iki sıra paralel silmeli, bir sıra boğumlu ve uçta dışa çıkıntılıdır. Ön ve arka yüz aynı şekilde düzenlenmiştir. Orta-merkezde 0,8x0,6 cm boyutlarında dikey dikdörtgen şeklinde kabartma

mevcuttur. Kabartma üzerinde herhangi bir bezeme yoktur. Üst kol üstünde haça dikey yerleşimli zincir ya da ip asmak için kullanılan askı deliği vardır.

Tarihlendirme: 9-12. Yy.

Resim 26 ön-arka

Kat. No: 27

Env. No: 494

Malzemesi: Bronz

Ölçü : Yük.: 3,9 cm

Gen.: 2,2 cm

Kal.: 2,8-3,3 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 10.06.1967

Tasviri/Tanımı: Yekpare, döküm tekniğinde yapılmıştır. Üzerinde korozyon ve pas izleri mevcuttur. Dikey kollar yatay kollardan daha uzun ve eşittir. Kollar dışa doğru çok hafif genişleyerek bir silmeli, bir sıra boğumlu ve uçta dışa çıkıntılıdır. Ön ve arka yüz aynı şekilde düzenlenmiştir. Orta-merkez bölümü hafif bombelidir. Üst kol üstünde haça dikey yerleşimli zincir ya da ip asmak için kullanılan askı deliği kırıktır.

Tarihlendirme: 9-12. Yy.

Resim 27 ön-arka

Kat. No: 28 **Env. No:** 3638 **Malzemesi:** Bronz

Ölçü : Yük.: 3,2 cm Gen.: 1,9 cm Kal.: 0,3/0,6 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 07.08.1998

Tasviri/Tanımı: Yekpare, döküm tekniğinde yapılmıştır. Üzerinde korozyon ve pas izleri mevcuttur. Latin Haçı formunda, alt kol diğerlerine göre daha uzundur. Yatay ve alt kol dışa doğru hafif genişleyerek tek yivlenerek düz sonlanır. Alt kol farklı olarak uç kısmı dışa taşıntı yapmaktadır. Her iki yüzü de aynı şekilde düzenlenen haçın orta-merkezi düzgün olmayan kare şeklinde hafif kabartma tekniğindedir. Üst kolda haça dikey yerleşimli zincir ya da ip asmak için kullanılan askı deliği vardır.

Tarihlendirme: 9-12. Yy.

Resim 28 ön-arka

Kat. No: 29 **Env. No:** 3637 **Malzemesi:** Bronz

Ölçü : Yük.: 3,6 cm Gen.: 2,6 cm Kal.: 0,5/0,6 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 09.12.1998

Tasviri/Tanımı: Döküm tekniğinde yapılan haçın dikey kolunun üzerine yerleştirilen yatay kol ile iki parça şeklinde işlenmiştir. Üzerinde korozyon ve pas izleri mevcuttur. Dikey kollar yatay kollardan daha uzun ve eşittir. Kollar aynı genişlikte ve uçta iki silme ile düz sonlanmaktadır. Ön yüzde, ortadaki kare bölüm üzerinde “x” çarpı şeklinde kazıma tekniğinde bezeme yer alır. Arka yüz düz ve bezemesizdir. Arka yüzde, dikey kolların

yekpare şekilde düzenlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Üst kol üstünde haça dikey yerleşimli zincir ya da ip asmak için kullanılan askı deliğinin tamamen kırık olduğu görülmektedir.

Tarihlendirme: 9-12. Yy.

Resim 29 ön-arka

Kat. No: 30

Env. No: 5511

Malzemesi: Bronz

Ölçü : Yükl.: 3,5 cm

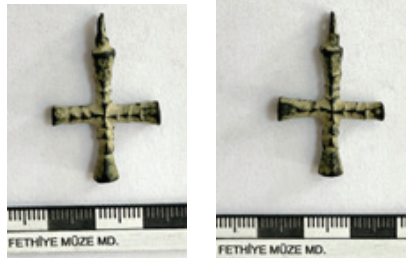
Gen.: 2,3 cm

Kal.: 0,3 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 26.01.2017

Tasviri/Tanımı: Yekpare, döküm tekniğinde yapılmıştır. Üzerinde korozyon ve pas izleri mevcuttur. Yunan haçı formundadır. Sol yan kol diğerlerine göre simetrik değildir. Kollar dışa doğru genişleyerek iki sıra boğumludur ve uçta koni/çan formunda sonlanmaktadır. Ön yüz ve arka yüz aynı şekilde düzenlenmiş ve bezenmiştir. Orta-merkezde kabartma tekniğinde Yunan haçı vardır. Üst kol üstünde haça dikey yerleşimli zincir ya da ip asmak için kullanılan askı deliğinin tamamen kırık olduğu görülmektedir.

Tarihlendirme: 9-12. Yy.

Resim 30 ön-arka

Kat. No: 31 **Env. No:** 1293 **Malzemesi:** Bronz

Ölçü : Yük.: 3 cm Gen.: 2,5 cm Kal.: 0,5/0,6 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 21.02.1977

Tasviri/Tanımı: Yekpare, döküm tekniğinde yapılmıştır. Üzerinde korozyon ve pas izleri mevcuttur. Yunan haçı formundadır. Sol yan kol diğerlerine göre simetrik değildir. Kollar dışa doğru genişleyerek iki sıra boğumludur ve uçta koni/çan formunda sonlanmaktadır. Ön yüz ve arka yüz aynı şekilde düzenlenmiş ve bezenmiştir. Orta-merkezde kabartma tekniğinde Yunan haçı vardır. Üst kol üstünde zincir ya da ip asmak için kullanılan askı deliği kırıktır.

Tarihlendirme: 9-12. Yy.

Resim 31 ön-arka

Kat. No: 32 **Env. No:** 3495 **Malzemesi:** Bronz

Ölçü : Yük.: 3 cm Gen.: 2,8 cm Kal.: 0,4/0,7 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 25.08.1993

Tasviri/Tanımı: Yekpare, döküm tekniğinde yapılmıştır. Üzerinde korozyon ve pas izleri mevcuttur. Yunan haçı formundadır. Sol yan kol diğerlerine göre simetrik değildir. Kollar dışa doğru genişleyerek iki sıra boğumludur ve uçta koni/çan formunda sonlanmaktadır. Ön yüz ve arka yüz aynı şekilde düzenlenmiş ve bezenmiştir. Orta-merkezde kabartma tekniğinde Yunan haçı vardır. Üst kol üstünde zincir ya da ip asmak için kullanılan askı deliği kırıktır.

Tarihlendirme: 9-12. Yy.

Resim 32 ön-arka

Kat. No: 33

Env. No: 2660

Malzemesi: Bronz

Ölçü : Yük.: 2,1 cm

Gen.: 2,7 cm

Kal.: 0,4/0,7 cm

Geliş Yeri, Şekli ve Tarihi: Satın alma, 10.08.1998

Tasviri/Tanımı: Yekpare, döküm tekniğinde yapılmıştır. Üzerinde korozyon ve pas izleri mevcuttur. Üst kol kırıktır. Yunan haçı formundadır. Sol yan kol diğerlerine göre simetrik değildir. Kollar dışa doğru genişleyerek iki sıra boğumludur ve uçta koni/çan formunda sonlanmaktadır. Ön yüz ve arka yüz aynı şekilde düzenlenmiş ve bezenmiştir. Orta-merkezde kabartma tekniğinde Yunan haçı vardır.

Tarihlendirme: 9-12. Yy.

Resim 33 ön-arka

KAYNAKÇA

Acara Eser, M. (2007). “Liturjide ve günlük kullanımda maden sanatı”, A. Ödekan (Yay. haz.). *Kalanlar, 12. ve 13. yüzyıllarda Türkiye’de Bizans / The remnants, 12th and 13th centuries Byzantine objects in Turkey*, İstanbul: Vehbi Koç Vakfı, s. 37-39.

Acara Eser, Meryem (2007). “Kolye Haçlar”; *Kalanlar 12. ve 13. yüzyıllarda Türkiye’de Bizans*, (ed. Ayla Ödekan), İstanbul: Vehbi Koç Vakfı s. 248.

Acara Eser, Meryem. (2010). “Hıristiyanlıkta Haç Kültü Ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Bir Grup Haç”, *Bizans Ve Çevre Kültürler, Prof. Dr. Yıldız Ötügen’e Armağan*, Ed. S. Doğan-M. Kadiroğlu, İstanbul: Promat, s.27-43.

Acara Eser, Meryem. (2019). “Divriği Kalesi Kazısı Metal Buluntuları”, *Her Yönüyle Sivas Kongresi’nin 100. Yılında Uluslararası Sivas Sempozyumu*, ed. Prof. Dr. Hakan Yekbaş-Doç. Dr. Ahmet Yüksel, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi, s. 265-300.

Acara Eser, Meryem. (2019). “Objects From Daily Life Komana: Jewelry”, *Komana Small Finds*, yay. Haz. Burcu Erciyas-Meryem Acara Eser, İstanbul: Ege Yayınları, pp. 77-102.

Albayrak, Kadir. (2004). “Dinsel Bir Sembol Olarak Haç’ın Tarihi”, *Dini Araştırmalar*, C.7, S.19, s. 105-129.

Altun, Feride İmrana. (2020). “Bandırma Arkeoloji Müzesi’nde Yer Alan Bizans Dönemine Ait Bronz Haçlar”, *DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.7, S.1, s.133-151.

Avşar, Lale. (2010). “Antik Yunan Seramiklerdeki Haç Ve Çarkıfelek Simgeleri Ve Bunların Avrasya, Anadolu Ve Mezopotamya Kültürlerindeki Muhtemel Kaynakları”, *Mukaddime*, S.3, 2010, s.115-141.

Aydın, Ayşe. (2021). “Marmaris Müzesi’ndeki Enkolpion’lar”, *Arkeolojik Küçük Buluntular Pişmiş Toprak, Metal, Kemik, Cam, ve Taş Eserler*, ed. Oktay Dumankaya, İstanbul: Doruk Yayınları, s. 560-577.

Bilgi, Hülya. (2004). *Anadolu Dökümün Beşiği*, ed. Prof. Dr. Önder Bilgi, İstanbul: Döktaş, s. 147-174.

Bingöl, Orhan; *Menderes Magnesia’sı (Magnesia ad Meandrum)*, İstanbul: Homer, 2005.

Böhlendorf Beate –Arslan. (2019). “Das bewegliche inventar eines mittelbyzantinischen dorfes: Kleinfunde aus Boğazköy”, *Byzas 15 Byzantine Small Finds In Archaeological Contexts*, ed. Beate Böhlendorf-Arslan Alessandra Ricci, İstanbul: Ege Yayınları, pp.351-368.

Brown Thomas S.-Dale Kinney. (1991). “Milan”, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Yay. Haz. A. Kazhdan, V.1, Oxford: Oxford University, pp. 1371.

Cleymans, S. ve Talloen P. (2018). “Protection in life and death: Pendant crosses from the cemetery of Apollo Klarios at Sagalassos, Turkey”, *European Journal of Archaeology*, 21 (2), pp. 280–298. (<https://doi.org/10.1017/ea.2017.55>, erişim tarihi: 29.01.2023)

Cotsonis, John A. (1994). *Byzantine Figural Processional Crosses*, Dumbarton Oaks Byzantine, 10, Washington D.C. : Collection Publications

D’Alviella, Goblet. (1911). “Cross”, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, ed. James Hastings, M.A., D.D., IV, Edinburgh: T. & T. Clark, 1911, pp. 324-325 (<https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.85128/page/n5/mode/2up>, erişim tarihi: 29.01.2023).

Danielou, Jean, (1970). “Cross”, *Sacramentum Verbi An Encyclopedia of Biblical Theology*, ed. J.B. Bauer, Herder and Herder Newyork.

Dell’era, Francesca. (2012). Small Finds From Zeytinli Bahçe-Birecik (Urfa), ed. B. Böhlendorf-Arslan ve A. Ricci, *Byzas 15 Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts*, İstanbul: Ege Yayınları, pp. 393-406.

Devellioğlu, Ferit. (1949). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, İstanbul: Tan Matbaası.

Doğancı, Kamil (2017). “I. Constantinus’un Hristiyanlığı Meselesi ve Ölümü Hakkındaki Tartışmalar”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 33, s. 493-517.

E.,A.C. (1926). “Byzantine Crosses”, *Bulletin Of The Detroit Institute Of Arts Of The City Of Detroit*, May, Vol. 7, No. 8 (May, 1926), pp.95-96. (https://archive.org/details/sim_detroit-institute-of-arts-bulletin_1926-05_7_8/page/94/mode/2up, erişim tarihi: 15.10.2022).

Eberhard, Wolfram. (2000). Çin Simgeleri Sözlüğü (Çin Hayatı ve Düşüncesinde Gizli Simgeler), çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, İstanbul: Kabalcı Yayınları,.

Eliade, Mircea. (1992). *İmgeler Simgeler*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara.

Eliade, Mircea.(2003). *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Eusebius. (1952). “Life Of Constantine Great”, *A Select Library Of Nicene and Post-Nicene Fathers Of The Christian Church*, ed. Philip Schaff, D.D. L.L.D., nad Henry Wace, D.D. , V. 1, W.M.B. Eerdmans Publishin Company, Michigan, pp. 470-580, (<https://archive.org/details/eusebiuschurchhi0001euse/page/490/mode/2up>, erişim tarihi: 29.01.2023).

Evans H.C. and W.D. Wixom. Eds. (1997). *The Glory Of Byzantium. Art and Culture Of The Middle Byzantine Era A.d. 843-1261*. New York: The Metropolitan Museum Of Art.

Ferrazzoli, A. F. (2012). “Byzantine small finds from Elaiussa Sebaste”, ed. B. Böhlendorf-Arslan ve A. Ricci, *Byzas 15 Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts*, İstanbul: Ege Yayınları, pp. 289-307.

Frolow, A. (1953). “La Vraie Croix et les expéditions d’Héraclius en Perse”, *REB*, 11, 1953, pp. 88-105.

Galavaris, George. (1994). “The Cross In The Book Of Ceremonies By Constantine Porphyrogenitus”, *Thumiana À La Mémoire De Laskarina Boura (Laskarina Bouras’a Armağan)*, Athens, pp. 95-99.

Gregory T.E. -A. Cutler. (2008). “Milvian Bridge”, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Yay. Haz. A. Kazhdan, V.2, Oxford: Oxford University, 2008, s. 1375.

Gül, Ahmet. (2018). *Haçın Hıristiyan Teolojisindeki Yeri ve Önemi*, Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları.

Jobes, Gertrude, (1962). “Cross”, *Dictionary of Mythology, Folklore and Symbol*, , New York: The Scarecrow Pres Inc pp. 385-387 (<https://archive.org/details/dictionary-of-mythology-folklore-and-symbols-vols-1-3-gertrude-jobes-1962/page/n193/mode/2up?view=theater>, erişim tarihi 30.01.2023).

Khairedinova, Elzara A. (2019). “Early Medieval Crosses From The South-Western Crimea”, *Komana Small Finds*, yay. Haz. Burcu Erciyas-Meryem Acara Eser, pp.417-438.

Koçyiğit, Oğuz. (2018). “Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi Bizans Dönemi Maden Haçları”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.35, S.2, 110-121.

Köroğlu, Gülgün. (2004). *Anadolu Uygarlıklarında Takı*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2004.

Köroğlu, Gülgün (2009-2010). “Bizansta Kadın ve Kadın Takıları”, *Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2009-2010*, s. 1-15 (<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/184492>, erişim tarihi: 28.01.2023).

Köroğlu, Gülgün. (2010). Yumuktepe Höyüğü kazılarında Ortaçağ takıları. K. Pektaş (Yay. haz.) *13. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul: Ege Yayınları, s. 417-426.

Küçük, Mehmet Alparslan. (2016). İkonografiden İnanca “İsa Mesih’in Dirilişi/Paskalya” Süreci, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Aralık Sayısı, s. 230-274.

Leclercq. H. (1948). *Cruit Et Crucifixion Dictionnaire D’archéologie*, tome troisième, Paris.

Lightfoot, C., Koçyiğit, O. ve Yaman, H. (2007). Amorium Kazıları 2006, *29. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.1, Ankara: Kültür Bakanlığı, s.443-466.

Mercangöz, Zeynep. (2007). “Kuyumcu Kalıbı”, *Kalanlar 12. ve 13. yüzyıllarda Türkiye’de Bizans*, (ed. Ayla Ödekan), İstanbul: Vehbi Koç Vakfı, s. 257-258.

Moorhead, John. (1985). "Iconoclasm, The Cross And The Imperial Image", *Byzantion*, V.55/1, pp. 165-179.

Oral, Zeynep. (2007). "Pandantif Haç"; *Kalanlar 12. ve 13. yüzyıllarda Türkiye'de Bizans*, (ed: Ayla Ödekan); İstanbul: Vehbi Koç Vakfı, s. 234.

Ostrogorsky, G.(1999). *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Prof. Dr. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Özçelik, Fatih. (2008). *Vita Constantini Kutsal İmparator Constantinus'un Hayatı*, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.

Özdemir, Hicran-Gökçen K.Öztaşkın. (2010). "Denizli Arkeoloji Müzesi'nde Yer Alan Bizans Dönemi Maden Haçlarından Bir Grup", *XIII. Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazıları Ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* 14-16 Ekim 2009, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul: Biltur Yayıncılık, s. 490-499.

Paul Arthur. (2006). *Bizans ve Türk Döneminde Hierapolis (Pamukkale)*, (Çev: Nalan Fırat), İstanbul: Ege Yayınları.

Pitarakis, Brigittte. (2006). *Les Croix-Reliquaries Pectorales Byzantines En Bronze*, Paris: Picard.

Podskalsky, Gerhard. (1991). "Cross", *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Yay. Haz. A. Kazhdan, V.2, Oxford: Oxford University, pp. 549-550.

Rice, T. T. (1998). *Bizans'ta Günlük Yaşam. Bizans'ın Mücevheri Konstantinopolis*, çev. Bilgi Altınok, İstanbul.

Ries, Julien. (1987). "Cross", *Encyclopedia of Religion (ER)*, Ed. Mircea Eliade, Macmillan Company, New York 1987, IV, pp. 155-166 (https://archive.org/details/encyclopediaofre00mac_xpe/page/154/mode/2up, erişim tarihi: 28.01.2023).

Samuelsson, Gunnar. (2011). *Crucifixion in Antiquity*, Mohr Siebeck, Tübingen, Germany.

Şakiroğlu, Mahmut H. (1996). "Haç", *DİA*, İstanbul: Diyanet Vakfı, XIV, s. 522-524.

Şen Korkmaz-Samet Erol. (2021). “Malatya Müzesi Bizans Dönemi Taşınabilir Haçları”, *Arkeolojik Küçük Buluntular Pişmiş Toprak, Metal, Kemik, Cam ve Taş Eserler*, ed. Oktay Dumankaya, İstanbul: Doruk Yayınları, s. 600-622.

Taft R.F. -A. Kazhdan. (1991). “Cross, Cult Of The”, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Yay. Haz. A. Kazhdan, V.1, Oxford: Oxford University, pp. 551-553.

Taş Tuğba-Fikret Özcan. (2015). “M.S. 4.-7. Yüzyıllar Arasında Haç Motifinin Gelişimi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Isparta, S. 21, s. 247-275.

Tümer, Günay .(1993). “Çarmıh”, *DİA*, İstanbul: Diyanet Vakfı, C.8, s.230.

Tzaferis, V. (2003). “The Archaeological Evidence for Crucifixion.” *In Jesus: The Last Day* (Washington: Biblical Archaeological Society, pp. 91-113. (<https://archive.org/details/jesuslastdaycoll0000unse/page/n1/mode/2up?view=theater>, erişim tarihi: 30.01.2023).

Ünlüer, Yakup. (2019). *Kapadokya Bölgesi Müzelerindeki Bizans Dönemine Ait Madeni Haçlar*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Vasiliev, A. A. (1943). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. A. Müfid Mansel, Ankara, Maarif Matbaası.

Yaman, Hüseyin. (2012). “ Small Finds For The Dating of A Tomb at Amorium”, ed. B. Böhlendorf-Arslan ve A. Ricci, *Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts (Byzas 15)*, İstanbul: Ege Yayınları, pp.331-342.

Warland, R. (2012). “Der gegenstand im bild: zur kontextualisierung von realien in der Byzantinischen wandmalerei Kappadokien”, ed. B. Böhlendorf-Arslan ve A. Ricci, *Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts (Byzas 15)*, İstanbul: Ege Yayınları, pp. 369-384.

Williams, Stephen -Gerard Friell. (1994). *Theodosius The Et Bay*, New Haven and London: Yale University Press, , (<https://archive.org/details/theodosiusempire0000will/mode/2up>, erişim tarihi, 29.01.2023);

Wilson, T. (1894). *Swastika The Earliest Known Symbol And Its Migrations*. U.S. National Museum (<https://archive.org/details/theswastika00wilsuoft/mode/2up?view=theater>, erişim tarihi: 28.01.2023).

Workman, H.D. (1911). “Constantine”, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, ed. James Hastings, M.A., D.D., IV, Edinburgh: T. & T. Clark, p. 75-81.

Wright, G. R. H. (2000). “Some Byzantine Bronze Objects from Beycesultan”, *Anatolian Studies*, Vol. 50, pp. 159-170.

Wünsche, August. (1905). *Die Sagen vom Lebensbaum und Lebewasser. Altorientalische Mythen*, (<https://archive.org/details/diesagen-vomlebe00wngoog/page/n5/mode/2up>, erişim tarihi: 29.01.2023).

Zöckler, Otto. (1875). *Das Kreuz Christi: Religionshistorische und Kirchlich-Archäologische Untersuchungen: Zugleich ein Beitrag zur Philosophie der Geschichte*. Gütersloh: Druck und Verlag von C. Bertelsmann, (<https://archive.org/details/daskreuzchristi02zcgooog/page/n7/mode/2up?view=theater>, erişim tarihi : 30.01.2023)

Zuckerman, Constantin. (2013). “Heraclius And The Return Of The Holy Cross”, *Travaux Et Mémoires 17 Constructing The Seventh Century*, Ed. Constantin Zuckerman, Paris, pp. 197-218.

İnternet Kaynakçası

<https://www.ortodokslartoplulugu.org/manevi-yasam/istavros-hac-guc-anlam-ve-mucizeleri/>, erişim tarihi: 27.01.2023

<https://sozluk.gov.tr/>, erişim tarihi: 16.10.2022.